

Istorinės ir kultūros asmenybės negrožinėje lietuvių prozoje vaikams

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *lietuvių vaikų literatūra, negrožinė proza, faktas, dokumentas, biografija, paveikslas, portretas, pavyzdys, šviečiamieji didaktiniai tikslai.*

Pažintinė (fakto), arba negrožinė, literatūra užima svarbią vietą vaikų lektūros lentynoje. Pasaulis vaiko pažįstamas skaitant ne tik meninius, bet ir dokumentinius tekstus, o paauglystėje faktų grįsta literatūra tampa dar patrauklesnė, aktualesnė. Grožinės ir negrožinės literatūros skaitymo nauda akcentuojama ir edukologų, vaikų skaitybos tyrėjų: „Aš manau, kad skaitymas – ir grožinės, ir kitokios literatūros – yra tarsi alchemija. Alchemija – tai virsmas. Senovės alchemikai stengėsi netauriuosius metalus paversti auksu, praturtėti patys ir sukrauti turtų savo globėjams. Visų laikų skaitytojai, visai kaip alchemikai, neišraiškingus spaustuvės presu atspausčius ženklus stengiasi paversti penu vaizduotei, mokymosi šaltiniu – atverti nesuskaičiuojamus žmogaus proto turtus“ (S m i t h 2009, 4). Tačiau pažintinei vaikų literatūrai skiriama nepakankamai literatūrologų dėmesio.

Viena svarbiausių teorinių negrožinės literatūros problemų – nemeninio ir meninio vaizdavimo sampyna. „Dviejų lygmenų susidūrimas kūrinyje kelia daug problemų. Iki šiol tvirtai taip ir nesutarta, kur skirti dokumentinę prozą: vieni priskiria ją meninėms struktūroms, kiti meta už grožinės literatūros ribų. <...> Mes galime išskirti tik opoziciją: meninis dokumentalizmas ir ‘tikrasis’ dokumentalizmas“ (P u z a s 1981, 333–334). Labai įvairuoja ir pati kalbamo literatūros reiškinių terminija: pažintinė literatūra, fakto literatūra, dokumentinė literatūra, mokslo populiaroji, mokslo grožinė literatūra ir pan. „Literatūros kritikai švaistos ‘neišgalvoto romano’ (non fictional novel) ir ‘faktų knygų’ sąvokomis, kurios įrašomos į titulinį puslapį kaip gaminio etiketė“ (K u b i l i u s 1986, 188). Negrožinės literatūros tekstuose esama ir to, kas paprastai laikoma grožinės literatūros meniniu arsenalu – čia atrasime ir tikrai vaizdingų, meniškų puslapių. „Ne veltui kai kurie literatūrologai, aptardami dokumentinę prozą, lygina ją su undine ir klausia: o kas gi ji yra – žuvis ar moteris?“ (P u z a s 1981, 336). Šiame straipsnyje nebus aptariami tie kūriniai, kuriuose, nors ir remiamasi konkrečiomis žmonių biografijomis, istoriografiniais šaltiniais, siekiama faktų tikslumo, tačiau dominuoja meniniai vaizda-

vimo principai (eseistinis kalbėjimas, apsakymo ar apysakos žanrinės formos, dialogų gausa ir pan.). Tokie kūriniai yra, pavyzdžiui, Jono Mačiulio apsakymų knyga apie Petrą Cvirką *Augo diemedis* (1961), Onos Sedelskytės vaizdelių knyga apie Antaną Vienuolį *Užuožerių Antanukas* (1967), Jono Mačiukevičiaus apysakėlės *Barbora* (2002) ir *Birutė* (2006), Gintarės Adomaitytės eseistinio pobūdžio pasakojimų apie rašytojus knygos *Sparnuotos iškabos* (2002), *Gražuolės vaikai* (2006) ar *Kelio dulkės. Baltos rožės* (2003) apie palaimintą Jurgį Matulaitį ir pan.

Pastaruoju metu vis labiau įsigali grožinės ir negrožinės literatūros sąvokos. Ir negrožinėje vaikų prozoje yra reikšminga istorinių bei kultūros asmenybių, jų gyvenimo ir veiklos nušvietimo tema. Antai literatūros tyrėjas Vytautas Kubilius pasakoja apie savo vaikystės skaitymus: „Lemtingiausia yra vaikystės lektūra, kol jaunas protas karštligiškai ieško herojų, kurių pėdomis galėtų žengti. Visi mano vaikystės knygų herojai – apačių vadas Winnetou, vagis džentelmenas Arsenijus Lupenas ir garlaivio išradėjas Fultonas – gyveno už devynių jūrų marių. Neatsirado nė vieno, kuris būtų gimęs Lietuvoje ir ką nors ypatinga nuveikęs netoliese. Šaunūs žygdarbiai ir stebuklingi išradimai buvo galimi tik tolimose šalyse. <...> ar gali egzistuoti tauta, neįaučianti pagarbos nė vienai istorinei asmenybei ir neišlaikiusi savo atmintyje jokio šviesaus taško, į kurią galėtų atsiremti? Ką daryti jaunajai kartai, likusiai be savo krašto didvyrių, be taurių etalonų, kaip gyventi, kentėti ir išverti? Ar ją išgelbės rokenrolas?“ (K u b i l i u s 1990, 288). Kritikas iškelia labai svarbų vaikų literatūros dėmenį – auklėjamąjį turinį, pavyzdžio svarbą bręstančiai asmenybei. Akcentuojama ir tai, kad labai svarbūs savos, tautinės, kultūros autoritetai.

Straipsnyje aprašomuoju ir interpretaciniu metodais bus siekiama išsiaiškinti, kokie žmonės buvo ir yra pristatomi negrožinėje lietuvių vaikų prozoje, kokia tokių knygų raidos logika, kokius galima pastebėti dėsningumus, kokia tų knygų raiška ir kurie autoriai išskirtini kaip daugiau nuveikę šioje srityje.

Pasakojimų vaikams apie garsius žmones tradiciją Lietuvoje pradeda hagiografiniai tekstai. XIX a. sodžiaus vaikas drauge su suaugusiais girdi skaitomus „žyvatus“, įsidėmi šventųjų vardus ir jų gerus darbus. Motiejus Valančius (1801–1875) *Žyvatų šventųjų* (1858) prakalboje teigia: „Už tikro gražu bus ne vienam žinoti, kuomi buvo jo užtarytojas, arba patronas, ką gero padarė ir kaip elgdamos šventu tapo. Dėl to ir linkėčiau, idant malonūs katalikai mano skaitytą tą knygelę, o prisistebėję geriems darbams šventųjų, pradėtų sekti jų paveizdą ir šventais paliktų“ (V a l a n č i u s 2003, 11). Prieš akis klausytojui iškildavo šv. Benedikto, šv. Ciprijono, šv. Daratos, šv. Elzbietės ir kitų šventųjų gyvenimai, savotiški jų portretai. Hagiografinis tekstas – griežtai kanoninis pasakojimas, besiremiantis realiais, bažnyčios iškeltais ir adoruojamais įvykiais. Hagiografinis tekstas operuoja ir fikcinio pasakojimo elementais (pavyzdžiui, dialogais). *Pasakojime Antano Tretininko* (1872, išl. 1891) Valančius remiasi Lietuvos istorijos žiniomis ir pasakoja apie kai kuriuos istorinius asmenis (pavyzdžiui, apie kunigaikštį Margerį ir kt.).

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje randasi daugiau tekstų, kur kalbama apie žymius žmones. Petras Vileišis (1851–1926) „dirbo didžiulį šviečiamąjį darbą – savo triūsu ir lėšomis parūpino tautiečiams universalų liaudies knygynėlį – apie 100

mokslo populiarinimo knygelių“ (L a p i n s k i e n ė 2004, 11). Vileišis buvo įgijęs puikų techninį išsilavinimą. Nenuostabu, kad neseniai alfabetizuoto krašto žmonėms pozityvistiškai nusiteikęs švietėjas nori papasakoti rašto atsiradimo istoriją. Tai nuosekliai perteikiama knygelėje *Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašyti ir spausti išmoko* (1900). Jonas Gutenbergas (apie 1400–1468), vokiečių spaustuvininkas ir spaudos išradėjas, padaręs perversmą komunikacijos srityje, yra patrauklus vaizdavimo objektas. Visų pirma knygelėje detaliai papasakojama rašto istorija (nuo mazgelių „paveikslinio rašto“, „jeroglifų“ iki „spaudos paveikslėlių“). Ypač išryškinamas Gutenbergio išradimas, net beletrizuotai perteikiama pati išradimo situacija:

 Taip bedūmodamas atsiminė, jog Kosterio lementoriuje matė ant vienos lentos visą abėcėlę išpjautą, litaras po litarui. Ūmai tarsi jam galvoj prašvito!

 – O jegut vietoj čielų puslapių išpjauti vien litarus, kožną skyrimai ant mažutės lentelės?.. Taigi tokius medžio litarus būtų galima vieną prie kito statyti, iš anų čielus žodžius sudėti, o iš žodžių puslapius ir kningas...

 Mislioj jau pradėjo ištašinėti tokius mažus medžio litarėlius, juos į eilę statė, mainė ir gangreit matė, kaip vis tai bus (V i l e i š i s 2004, 282).

Skaitytojas randa žinių apie papirusą, pergamentą, popierių, rašymo įrankius. Vileišis atkreipia dėmesį į tai, kad labai svarbu žinoti, prisiminti kultūros istorijai nusipelnčius žmones: „Žmogus išmintingas apie kožną daiktą nor dasižinoti, o labiausia apie tokį, kurs visam svietui taip didelę naudą ataneš. Tokį daiktą verta gerai išpažinti, dasižinoti, kieno triūsu ir koku būdu išgautas tapo“ (Ibid., 271). Vileišis yra parašęs ir Peterburge išleidęs kitą panašaus pobūdžio pažintinį kūrinių I. *Jurgis Stefensonas; II. Pas mus ir kitur* (1877), pasakojantį apie gyvenimą žmogaus, „kurs pirmas pramanė gelžinius kelius“. George’as Stephensonas (1781–1848) – anglų inžinierius, garvežio išradėjas. Nupiešiamas sunkus Anglijos angliakasių gyvenimas (iš angliakasių šeimos buvo kilęs aprašomasis asmuo), nuosekliai papasakojama Stephensonio gyvenimo istorija, ryškinant šio žmogaus būdo bruožus: guvų protą, išradingumą, darbštumą, knygų pomėgį, geraširdiškumą. Vileišiui labai svarbu ir tai, kad Stephensonas padaro stulbinamą karjerą:

 Pamatysma iš aprašymo jo gyvenimo, jog jis iš pradžios piemuo ir neapšviestas, paskiaus per savo storonę taip aukštai išsikėlė, jog moksle pranoko, o mažiausia gleitoj galėjo stoti su šviesiausėmis žmonėmis savo laiko. Šlovė gi jo taip didelė buvo, jog jo pažinties ieškojo karaliai (Ibid., 110).

Toks žmogus galėjo būti puikus pavyzdys Lietuvos vaikams. Emocingai, šiltai autorius kreipiasi į jaunuosius skaitytojus (akivaizdžiai matyti didaktinio teksto retorikos tradicija):

 Tu, jaunas vaikiukai, kurs kartais neturi ir plutelės duonos dėl nuraminimo alkėsio, o nori mokslo, trokšti šviesos – mokykies! Būk tvirtas ir pilnas vilties! Dievo pagalba bus su tavim (Ibid., 116).

Petro Vileišio raštai atspindi laikmetį, jo dvasią. Lygiai taip besikeičiantį laiką bei adresatą parodo ir Šatrijos Raganos (1877–1930) veikalai. Nacionalinio judė-

jimo metas diktavo savo temas. 1905 m. buvo išleista knygelė *Lietuvos senovės septyni paveikslai*, o 1907 m. pasirodė šių pasakojimų tęsinys – *Istorijos pasakos*. Prie šių knygelių atsiradimo prisidėjo ir Povilas Višinskis, skatinęs pedagoginius ir patriotinius Šatrijos Raganos išpareigojimus. „Šatrijos Raganos kūryboje yra pastebimas pozityvizmo (racionaliųjų sprendimų, sąmoningųjų išpareigojimų) klodas“ (D a u j o t y t ė 2006, 16). 1920 m. išleista knyga *Lietuvos senovės istorijos pasakos*, čia sudėti abiejų ankstesnių knygelių tekstai. Lietuva neseniai buvo tapusi savarankiška valstybe, jos praeities didvyrių, garsių žmonių populiarinimas buvo itin aktualus. Knygelę sudaro 17 pasakojimų apie svarbius Lietuvos praeities žmones. Dėmesio centre – Lietuvos kunigaikščiai Vaidevutis, Brutenis, Gediminas, Margiris, Kęstutis, tačiau visų garsiausias – kunigaikštis Vytautas:

Daug garsingų vyrų turėjo mūsų Lietuva. Turėjo Gediminą, turėjo Kęstutį ir Algirdą. Bet kaip saulė šviečia už visas žvaigždes šviesiau, taip ir tarp tų visų didvyrių didžiausias yra Vytautas.

Skambėjo mūsų Vytauto garsas visose Europos šalyse. Pats popiežius siuntė jam savo palaiminimą ir stebėjosi jo galybe. Vokiečių cesorius ieškojo jo prietelybės; gudrūs kryžiuočiai, jo nuveikti, stengėsi kaip galėdami jam įtikti, siuntinėdami brangiausias dovanas; rusų kunigaikščiai laikė sau didžiausia garbe susigiminiuoti su Didžiuoju Vytautu, ir susibarę tarp savęs, prašydavo jį būti teisėju. Kreipėsi į jį totoriai, prašydami, kad jiems chaną išrinktų.

Nuo jūros lig jūros išsiskleidė Vytauto viešpatija. Dvejos jūros bučiavo jo žemių kraštus: šiaurėje Baltija, pietuose Juodoji jūra. <...> Valdinių turėjo mūsų didysis Vytautas, nelyginant gėlių pievoje (Š a t r i j o s R a g a n a 1991, 44–45).

Šatrijos Ragana rašo vaizdingai, ieško gražių žodžių, frazių adoruojamam asmeniui aprašyti. Čia aptiksime ir beletrizuotą senovės lietuvių, žemaičių aprašymų, batalinių vaizdų („Žalgirio mūšis“), ir išraiškingų moters portretų. Apskritai rašytoja pirmoji sutelktai, viename leidinyje pavaizdavo garsias Lietuvos moteris, iškėlė jų nuopelnus, dorines vertybes. Iš septyniolikos pasakojimų net penki skirti moterims: „Živilė“, „Gražina, narsioji kunigaikštienė“, „Lietuvė didvyris“, „Alduonė gailiaširdė kunigaikštytė“, „Birutė gražioji vaidilutė“. Moterys idealizuojamos, jų grožį papildo moralinės savybės. Štai kaip aprašoma Živilė:

Jisai vieną teturėjo dukterį, bet ta duktė buvo tokia graži, tokia graži, kad apsaakyti sunku. Buvo kaip rožė. Kad pažvelgs būdavo į ją, tai rodos saulė pradeda šviesti. O jos gerumas buvo toks pat, kaip ir gražumas. Kas tik susirgdavo mieste, ji tuojau ten eidavo, gydydavo, slaugydavo. Elgetoms ji davinėjo duonos, pinigų, drabužių.

Kieno nors motinai mirus, ji pasiimdavo našlaičius. Lyg koksai angelas buvo. Už tat visi žmonės ją labai mylėjo (Ibid., 11).

Panašiais potėpiais piešiamas ir kunigaikštytės Aldonos, Gedimino dukters, portretas:

Visų pirma jojo lenkų vedliai puikiai apsitaisę. Paskui juos važiavo Alduonė su didžiu būriu mergaičių ir vyresniųjų moterų. Visos gražios, skaitveidės, meilutės, lyg vainiku apsupo savo kunigaikštytę. O tame vainike visų gražiausia buvo pati Alduonė: geltonplaukė ir mėlynakė, su rūtų vainiku ant gražios galvelės, su baltais marškiniiais ir žaliu sijonu, kaip balta lelija tarp žalių lapų pražydusi (Ibid., 55–56).

Tapomas folklorizuotas kunigaikštystės Aldonos paveikslo variantas (mėlynos akys, geltoni plaukai). Vaidilutės Birutės išvaizdos aprašymas primena minėtąjį Aldonos portretą ir seka Silvestro Valiūno Birutės portreto variantu:

Priešais jį smiltiniu jūros krantu ėjo jauna mergaitė neapsakomo gražumo. Aukšta ir laiba, kaip jaunas berželis, trumpu rainuotu sijonu ir baltais lyg sniegas marškiniais; rūtų vainikas žaliavo ant jos šviesių, storų kasų, gintarai kybojo ant balto kaklo, didelės mėlynos akys žibėjo skaisčiame veidelyje. Lietuviai, būdami stabmeldžiai, tikėjo, kad dievai vaikščioja kartais žemėje. Kęstutis, pamatęs tokią grožybę, pamanė, jog tai bus kokia deivė nusileidusi iš dangaus pasivaikščioti (Ibid., 57).

Rašant apie Gražiną ryškinamas jos išskirtinis aukštas ūgis, ypatingas stotas. Tik vienintelės bevardės lietuvės mergelės, pasiaukojusios ir padėjusios Kęstučiui pabėgti iš kryžiuočių nelaisvės, portretas nekuriamas, svarbiausia – jos drąsus poelgis. Tokie tekstai buvo skirti nacionaliniam pasididžiavimui skatinti, jaunuomenei ugdyti. Kaip iš pateiktų pavyzdžių matyti, Šatrijos Raganos pasakojimuose gausu grožinių elementų – apie amžių glūdumoje išnykusius istorinius veikėjus maža išlikę autentiškų duomenų, tad rašytojos istorinio pobūdžio darbuose veikia ir kultūrinės atminties, mito logika.

Kitas svarbus rašytojas, stengęsis jaunajam skaitytojui pateikti gyvenimo pavyzdžių, autoritetų, – Pranas Mašiotas (1863–1940). Pasak literatūrologo Kęstučio Urbos, „Natūralu, kad pažintinėse knygose P. Mašiotas rėmėsi kitų autorių darbais. Jis buvo visų tų mokslo sričių populiarintojas, bet ne tyrinėtojas. Jam rūpėjo išaukštinti, sukelti pasigėrėjimą tuo, kas žmonijos atrasta, paskatinti vaiko proto veiklą, kūrybiškumą. Šitokia intencija itin jaučiama biografiniuose pasakojimuose apie pasaulinio garso mokslininkus, atradėjus: Archimedą, Kolumbą, Vatą, Stefensoną, Edisoną, Galilėjų ir kt. <...> iš esmės jiems skiriamas leidinys ‘Išradėjai ir išradimai’ (1922). Portretai dar pakartojami knygose ‘Mokslo pasakos ir pasakojimai’ (1931) ir ‘Mokslo pasakos’ (1973)“ (U r b a 1995, 154). Urba akcentuoja ir tai, kad Mašiotas populiarino Lietuvos istoriją: „išleido vadovėlį pradedamosioms mokykloms, 1917 m. Voroneže išėjo ‘Apie Lietuvos senovę (10 pasakojimų)’. Tai gražiai beletrizuoti istorijos skaitiniai, istoriniai Mindaugo, Kęstučio, Lizdeikos, Vytauto portretai“ (Ibid., 155). Autobiografinio dokumentinio pobūdžio apysakoje *Kai knygas draudė* (1924) atgyja spaudos draudimo epochos vaizdai, išskyla už lietuvišką žodį kovojusių lietuvių paveikslai. Vienas įdomesnių – garsiojo knygnešio Jurgio Bielinio (1846–1918) paveikslas. Skyriuje „Bielinis ir Ko“ pateikiama Bielinio biografija, įterpiama įsidėmėtinų detalių: „Taip mokėsi, kad žvakių svarą sudėgindavęs per 2–3 vakarus. Užtai išmoko kalbėti vokiškai, latviškai, lenkiškai ir rusiškai“ (M a š i o t a s 1993, 119). Čia esama ir nuotykinio elementų, kurie tikrai įdomūs skaitytojui vaikui (Bielinis sumaniai pabėga nuo caro administracijos pareigūnų, pavaizduota net keletas tokių skaitytojo kvapą gniaužiančių atvejų), pasakojami kiti konspiraciniai knygnešio veiksmai. Nupiešiamas ir graudus Jurgio Bielinio mirties vaizdas:

Kartą nukeliavęs nuo namų kelias dešimtis kilometrų, vos užrėpliojęs iš klonio pas savo pažįstamą Mitkų, sukniubo prie pat vartų po kryžium. Nuneštas į kambarį,

neprataręs nė žodžio, po kelių minučių sustingo. Taip baigė savo neramų gyvenimą tas nepaprastas žmogus, didelis patriotas ir svajotojas, 1918 metų sausio 18 dieną (Ibid., 121).

Mašioti tekstui būdinga tai, kad vaizdingos pastraipos kaitaliojamos su sausomis, dalykine intonacija parašytomis pastraipomis. Štai ir minėtą mirties sceną keičia sausas išskaičiavimas: „Be papildymo prie Daukanto istorijos, Bielinis yra parašęs šias knygeles: 1) ‘Lietuvos administracija’, 2) ‘XIX šimtmečio pabaiga’ ir 3) ‘Lietuvos ateitis’ (Ibid.). Matyti ir autobiografinis santykis su aprašomu asmeniu: „Mačiau jį [Bielinį – Dž. M.] paskutinį kartą Rygoje 1915 metais, kada Rygos valstybinės įstaigos buvo besiruošiančios evakuotis“ (Ibid., 122). Apysakoje minimi ir kiti lietuviai šviesuoliai: Gabrielė Petkevičaitė, Gabrielis Landsbergis, Kazimieras Jasienskis, Petras Kriaučiūnas, Vincas Kudirka ir kt. Apie Vincą Kudirką Mašioti rašyta ir daugiau. Apsakyme „Nulaužtas ažuolas“ beletristiškai atskleidžiami istoriniai faktai apie tai, kaip caro žandarų pavedimu nuo Kudirkos antkapinio paminklo vieną naktį buvo nukapati „Tautiškos giesmės“ žodžiai. Garsus lietuvių kultūros istorijos fragmentas matomas Juozo, Naumiesčio kapinių sargo, akimis. Kitame apsakyme „Knygų istorija“ nesunkiai atpažįstama XIX a. didaktinio apsakymo tradicija: dėdė Vincas mažam Stasiukui pasakoja, kaip atsirado knygos (minimas ir Gutenbergas), labai trumpai pateikiama Lietuvos istorija nuo Jogailos laikų iki 1924 m. (dvidešimties metų, kai buvo atgauta spauda, datos). Dviejose atskirose apsakymo dalyse pateikiamos Jono Basanavičiaus, „didžiojo aušrininko“, ir Vinco Kudirkos, „didžiojo varpininko“, biografijos. Pastarosios dalys – grynai dokumentinės, istorinės. Baigiama pasakojimu apie paminklus šiems garsiems žmonėms: Basanavičiui – Kaune, Karo muziejaus sode, o Kudirkai – Naumiestyje, ant jo kapo. Taigi apsakymu šis kūrinys vadintinas su išlygomis.

Jau minėta, kad kiekvienas laikotarpis turi savo autoritetus, kitokią tų autoritetų kėlimo logiką ir tikslus. Lietuva, kaip ir kitos Rytų Europos šalys, XX a. patyrė skaudžių pervartų. Sovietmečio ideologija atsispindi ir vaikų literatūroje. Anuomet buvo keliami nauji pavyzdžiai, o senieji mūsų kultūros žmonės (neretai būtent rašytojai) vaizduojami „patogiai“, t. y. taip, kad neoponuotų naujajai sovietų santvarkai. 1961 m. išėjo didelės apimties reprezentacinė antologija *Čia užaugau*, skirta vidutinio mokyklinio amžiaus vaikams. Knygą puošia dailininko Arūno Tarabildos iliustracijos, tekstus rašė būrys autorių. Aprašomas personalijas galima suskirstyti į dvi sąlygiškas grupes: ideologinių veikėjų (Feliksas Dzeržinskis, Vincas Mickevičius-Kapsukas, I. D. Černiachovskis, Marytė Melnikaitė ir kt.) bei poetų ir rašytojų (Petras Cvirka, Vytautas Montvila, Vincas Krėvė, Liudas Gira, Pranas Vaičaitis, Salomėja Nėris, Teofilis Tilvytis, Julius Janonis, Antanas Strazdas, Antanas Vienuolis, Jonas Biliūnas, Simonas Daukantas, Lazdynų Pelėda, Žemaitė, Dionizas Poška). Sumanymas paprastas: ideologiniai veikėjai savo gyvenimo ir kovos (mėgstamas žodis) pavyzdžiu auklėja jaunimą. Kalba skurdi, formulinė, atspindinti lozunginį mąstymą. Kapsuko biografijoje rašoma:

Jau mokslus eidamas, jis ėmė energingai priešintis caro priespaudos vykdytojams gimnazijoje, anksti prisidėjo prie slaptos darbininkų judėjimo ir visiškai nutrau-

kė santykius su tais mokslo draugais, kurie keliaklupsčiavo prieš carą-patvaldį ir kapitalo stabą (G u z e v i č i u s 1961, 26);

Mūsų liaudies atmintyje jis paliks gyvas, bebaimis revoliucijos kovotojas, draugas, bičiulis ir vadas – šviesiosios darbo žmonių ateities, Tarybų Lietuvos šauklys (Ibid., 35).

Poetai, rašytojai parodomi tinkamu rakursu, vienas iš tokių privalomų aspektų – meilė paprastiems darbo žmonėms, tai atspindima, pavyzdžiui, Liudo Girus biografinėje:

L. Gira buvęs paprastas, neišdidus, mielai bendravęs su valstiečiais. Nevengęs fizinio darbo. Labai mėgęs kasdienišką kaimo valgius ir vis liepdavęs šeimininkei maitinti jį kaimiškai. Drauge su jaunimu linksminęsis, visada buvęs žvalus, gerai nusiteikęs, šnekus (K r i š t o p a i t ė 1961, 125);

Patikdavę L. Girai klausyti senųjų dainų, pasakų. Ypač jį sukrėtė pasakojimas apie kieme augantį seną dvišaką klevą. Labai senais laikais kažkoks tolimas šeiminkų prosenelis, be galo piktas žmogus, čia mušdavęs savo pačią, už kasų prie klevo pririšęs, o kasos buvę nepaprastai gražios ir ilgos. Visas kaimas gailėdavęs vargšės moteriškės, bet jos vyras buvo nepermaldaujamas. Piktinosi poetas tokiu žvėrišku elgesiu ir, tur būt, rymodamas prie Verknės, ne kartą galvojo apie sunkią žmogaus dalį išnaudotojiškoje santvarkoje, apie tai, kad jis nugyvena savo amžių, nematydamas nė vienos šviesios valandėlės... (Ibid., 126–127).

Apskritai nemažai lietuvių kūrėjų (Pranas Vaičaitis, Antanas Strazdas ir kiti) antologijon todėl ir pateko, kad rašė apie „liaudies žmogų“. Rašant apie Krėvės vaikystę taip pat pabrėžiama, kad ji praėjusi po „šiaudine pastoge“, o Krėvės tėvų namas į sodžiaus gatvę taip pat žvelgė nedidelių langelių akimis... Krėvė patyręs ir piemens dalį. Beje, pro cenzorių akis praspūdo Rūpintojėlio atvaizdas, pieštas Tarabildos (p. 110), matyt, jų traktuotas tik kaip lietuviško kaimo gamtovaizdžio dalis.

Šios antologijos tekstai aiškiai priklauso negrožinei prozai, nors yra ir keletas gana meniškų kūrinių. Patys vaizdingiausi, įtaigiausi tekstai parašyti Mykolo Sluckio – apie Petrą Cvirką, Vytautą Montvilą, Joną Biliūną. Apybraiža „Rūsysis Donelaičio gatvėje“ sumanyta kaip ekskursija po rūsį, kurį Cvirka nuomojo 1934–1935 metais (ten dabar įrengtas rašytojo memorialinis muziejus). Skaitydamas regi Cvirkos kasdienybę, tarsi matai patį kūrybos procesą:

Štai rašytojo darbo stalas. Ne stalas, patikslinkim, o mažas virtuvinis stalelis. Ant jo vos sutilpdavo Petro Cvirkos alkūnės... Atversta knyga, popieriaus pluoštelis, rašalinė... Kažkada visa tai gyveno, alsavo, judėjo iš vieno stalelio kampo į kitą. Ištisomis dienomis braškėjo lengva, stumdoma kėdė. Slydo ir slydo iš po karštos, nekantrios rankos primarginti lapai. Popieriaus lakštai nebeišsitekdami krito ant grindų. Palaimingas „popierinis“ lietus!.. Vien abu „Frank Kruko“ tomai sudarė 740 puslapių, o kur dar „Cukrinių avinėlių“, pasakų, pusės „Žemės maitintojos“ rankraščiai! (S l u c k i s 1961, 71).

Reikia pasakyti, kad antologijos užmojai buvo dideli, sutelktas pajėgus rašytojų, literatūrologų, muziejininkų kolektyvas: atskirus tekstus apie įžymius žmones

parašė Janina Degutytė, Petronėlė Česnulevičiūtė, Ona Sedelskytė ir kiti. Greta personalijų vaizduojami ir Lietuvos miestai, regionai, ryškūs visuomeniniai ir politiniai įvykiai. Nepaisant ideologinio turinio, pati idėja pateikti augančiam vaikui tokį visuminį apžvalginį darbą nėra bloga – dėmesys gimtojo krašto kultūrai turi būti prioritetas, būtent tokio užmojo darbų trūksta dabar.

Paminėtina ir tai, jog sovietmečiu buvo leidžiama pažintinių-mokslinių knygų serija „Gyvenimas ir kūryba“ – literatūros tyrinėtojai pateikdavo moksleiviams nedideles knygeles, pasakojančias apie programinius autorius. Rašoma buvo pagal bendrą schemą: asmuo ir kūryba. Dažnai tyrėjai, rengdami mokslo monografiją apie vieną ar kitą kūrėją, 'Šviesos' leidyklos paraginti, parašydavo ir moksleiviams. Taip atsirado, pavyzdžiui, Aldonos Vaitiekūnienės knyga *Vaižgantas*, kurią gerai charakterizuoja turinys: „Epochos sankryžoje“, „Kūrybos keliau“, „Prozos savitumas“ (V a i t i e k ū n i e n ė 1981, 160), Teresės Bikinaitės *Antanas Vienažindys*, kur turinys atspindi tuos pačius naracijų principus: „Gyvenimo vingiai“, „Asmenybės bruožai“, „Lyrinio subjekto saviraiškos būdai“, „Iš liaudies į liaudį“ (B i k i n a i t ė 1989, 112), Juozo Jasaičio *Petras Cvirka* – knygos dalys „Nemuno krašto sūnus“, „Apsakymo meistras“, „Romanų drobės“, „Vaikystės šalyje“ (J a s a i t i s 1989, 157). Šios knygelės yra orientuotos į aukštesniųjų klasių moksleivius, ypač – abiturientus, bet daugiausia jomis vis dėlto naudojosi mokytojai metodiniais sumetimais: knygoms trūko gyvumo, netikėtumo, adresato pajautos, mokyklų bibliotekose tai nebuvo graibstoma lektūra. Knygų apie Lietuvos išmybes, parašytų sugestyviai, patraukliai, intriguojamai skirtingo amžiaus adresatui, Lietuvoje visada, galima sakyti, stigo, nors bandymų, kaip matyti, būta.

Vienas iš tokių netikėtų bandymų – jau Lietuvai vėl atgavus nepriklausomybę – 1992-ųjų metų kalendorius *Įžymūs Lietuvos žmonės*. Kalendorių sudarė Birutė Petrauskaitė. Sudarytoja ir leidėja savo sumanymą atskleidžia baigiamąjoje užsklandoje:

Žmonės, nusipelnę mūsų kultūrai, lietuviškam žodžiui, laikę savo rankose istorinių įvykių vairą ir kreipę jį taip, kad būtų naudinga Lietuvos valstybingumui... Įžymios asmenybės, palikusios ryškų pėdsaką mūsų visuomenės gyvenime, literatūroje... Šįkart – dvylika brangių portretų – šv. Kazimiero, Martyno Mažvydo, Stepno Batoro, Leono Sapiegos, Kristijono Donelaičio, Tado Kosčiuškos, Lauryno Stuoškos-Gucevičiaus, Teodoro Narbuto, Adomo Mickevičiaus, Motiejaus Valančiaus, Simono Daukanto, Emilijos Pliaterytės. Dvylika kartų, atvertę naują kalendoriaus lapą, tarsi atversite drauge ir seną istorijos puslapį...

Ne visiems lemta tapti tokiais, kaip Mažvydas, Donelaitis, Mickevičius. Tačiau kiekvieno mūsų darbai, pastangos, nukreipti į vieną bendrą tikslą, – kaip tie intakai intakėliai, subėgantys į vieną upę – turtina visiems brangią Tėvynę Lietuvą (Į ž y m ū s L i e t u v o s ž m o n ė s 1992, užsklanda).

Trumpas biografijas parašė dvi autorės: Skaidrė Urbonienė ir Rasa Sidaraitė, o iliustracijas (kiekvieno istorinio asmens portretus) piešė dailininkai Rolandas Bilinskas ir Aušra Čapskytė. Kuklus leidinio apdaras, bet išpūdingas tiražas – 15 000 egzempliorių – atspindi anų laikų Sąjūdžio dvasią: žmonės pirko šį kalendorių ne tik vaikams...

Kitas sumanymas leisti negrožinių knygų vaikams seriją „Tėviškė“ kilo „Vyturio“ leidyklai. Kai kuriose knygose apie įžymius asmenis kalbama tik kitos informacijos, kitos pagrindinės temos kontekste. Antai Česlovo Kudabos knygoje *Nemune, Nemunėli*, išsamiai pasakojančioje apie Nemuno kelią per Baltarusiją, Lietuvą į Baltijos jūrą, „pakeliui“ paminimi ir asmenys, gyvenę prie šios upės (baltarusių literatūros klasikas Jakubas Kolosas, Vladislavas Sirokomlė, Lietuvos didžiūnai Radvilos, Adomas Mickevičius, Tadas Ivanauskas, Gardino rašytoja Eliza Ožeškienė, LDK paiždininkis Antanas Tyzenhauzas). Nemunas „kilpinėjo Raigardo prasiplėtime – liko senvagės“, šis slėnis mena Mikalojų Konstantiną Čiurlionį ir Vinčą Krėvę, jie čia sėmęsi įkvėpimo (K u d a b a 1989, 25). Prasminga tai, kad žmonės siejami su vietovėmis – piešiamas prasmingas kraštotyris žemėlapis, taip atskleidžiama „vietos dvasia“, nors ir išsamiai nepasakojamos įžymybių biografijos. Neabejotinai tokio pobūdžio knygos turi veiksmingą patriotinį užtaisą. Kita „Tėviškės“ serijos knyga – istoriko Alvydo Nikžentaičio *Pilėnų mįslė* itin dalykiškai, siekdama faktų tikslumo, perteikia Pilėnų istoriją. Knygoje gausu istorinės ikonografijos (Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Butigeidžio, Vytenio portretai, piešti Petro Kalpoko, žemėlapiai, archeologinių radinių nuotraukos, Marienburgo pilies nuotrauka ir kt.). Istoriko žvilgsniu vertinamas Margiris. Autorius bando su skaitytoju kalbėtis kaip su sau lygiu pašnekovu, skatina jo kritinį mąstymą, pasakoja keldamas hipotezes, problemas:

Kronikos ištraukoje, kurią štai perskaitėte, vienas iš pagrindinių veikiančių asmenų – karalius Margalis. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog tai ir bus Margiris. Tačiau neskubėkime.

Atidžiau panagrinėkime, ar iš tikro patikimas Jono de Prezo aprašymas. <...> Tačiau jei dar kartą perskaitysite pateiktą ištrauką, jums kils neaiškumų (N i k ž e n t a i t i s 1993, 30–31).

Viena pačių sėkmingiausių šios serijos (ir apskritai biografikos, skirtos vaikų, jaunimo auditorijai) knygų – Silvos Laurenčikaitės *Mūsų Basanavičius* (1994). Tai dokumentinės prozos pavyzdys: remiamasi Basanavičiaus biografija, bet ji pasakojama galvoje turint adresatą paauglį, jaunuolį, ieškant įdomių detalių ir nutikimų iš aprašomo asmens gyvenimo. Pasirinktas tradicinis chronologinis dėstymo būdas: nuo gimimo Ožkabalių kaime iki 1927 m. vasario 16 d., Jono Basanavičiaus mirties momento. Knygą papildo įdomi ir turininga ikonografija: net keletas įvairių dailininkų pieštų Basanavičiaus portretų, tėviškės, Marijampolės gimnazijos, Maskvos universiteto, Lomo miesto Bulgarijoje ir kiti fotovaizdai. Šiltumu ir intymumu dvelkia žmonos Eleonoros Basanavičienės portretas, ne vieną jaunąją skaitytoją sudomina Jono Basanavičiaus pelėdos balkone ir jos iškamšos nuotrauka. Viskas, kas vaizduojama nuotraukose, minima ir tekste, paaiškinama:

Sugrįžusį po kelionių kaimynai matydavo jį kieme ant suoliuko tarp žvėrelių ir paukščių. Daktaras laikė vilką, lapę, gulbę, erelį ir pelėdą. Margoji bičiulė pelėda dažnai pabėgdavo iš namų. Grįždavo paryčiu vištų plunksnomis apkibus. Didžiaakė buvo išigudrinusi slapčia medžioti gretimuose kiemuose vištas. Kartą daktaras ją rado prie savo durų kraujo klane – nušautą. Prisiminimui padarė pelėdos iškamšą.

Vėliau ją parsigabeno į Vilnių (Dabar Jono Basanavičiaus pelėda saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute) (L a u r e n č i k a i t ė 1994, 36).

Didelis šios knygelės privalumas yra tai, kad skaitytojui Basanavičius vaizduojamas kaip *žmogus*, o ne vien kaip tautos patriarchas: kenčiantis (skaudi jaunos žmonos mirtis), patiriantis pavojus (pasikėsinimas nušauti), dirbantis tiesioginį varginantį gydytojo darbą (sunkus įsikūrimas naujoje vietoje, ligoninės skurdas) ir pan. Pagarba asmeniui kyla iš jo gyvenimo supratimo, kartais užuojautos, tada ir nuveikti darbai išrodo suprantamesni, didesni. Manytina, kad tai vaikų ir jaunimo ateities biografinių knygų gairė.

Šiuo metu panašiu keliu bando eiti Rytis Daukantas – architektas, dailininkas, karikatūristas. Leidykla *Tyto alba* pradėjo leisti pažintinių knygų seriją „Lietuvos milžinai iš arti“. „Tai knygų serija 8–13 metų vaikams, pristatanti žymiausias Lietuvos istorines asmenybes. Ši serija ne tik suteiks žinių, bet ir skatins vaikus domėtis savo valstybės, tautos istorija. O gal ir patiems kils noras tapti Lietuvos milžiniais!“ – serijos sumanytojų sakoma ketvirtajame viršelyje. Jau yra išėjusios dvi šios serijos knygelės: Ryčio Daukanto *Simonas Daukantas – vargo pelė* (2009) bei *Jonas Basanavičius – balta varna* (2009). Sveikintina tai, kad pažintinės biografinės knygos rašomos būtent tokio amžiaus skaitytojui, mūsų vaikų literatūroje tai turbūt labiausiai apleistas darbo baras. Pasirenkama prasminga, susijusi su rašytojo gyvenimu, metaforinė paralelė – Daukantas pelė, Basanavičius varna (pats autorius ir šmaikščiai iliustruoja). Žinoma, tokia trumpa biografija – labai neišsami, tačiau jos tikslas – tik supažindinti, suintriguoti skaitytoją, toliau domėtis vaikas galės skaitydamas jau kitos pakopos knygą (pavyzdžiui, minėtąją Laurenčikaitės). Parenkami smagūs faktai, įvykiai iš įžymybės gyvenimo, rašoma trumpais, sklandžiais sakiniais. Antai apie Simono Daukanto pradinius mokslus pasakojama:

Jaunajam Daukantui buvo labai nedrašu ten eiti į pirmą klasę. Juk joje mokėsi net 70 mokinių! Dauguma jų – iš labai neturtingų valstiečių šeimų. O tarp pirmokų buvo ir gerokai vyresnių už Simoną. Kai kuriems jau per trisdešimt metų! Visų jaunuolių rankos buvo pajuodusios ir žaizdotos, o pirštų oda net sukietėjusi (D a u k a n t a s 2009, 12).

Įdomybių aptinkama ir knygoje apie Joną Basanavičių:

Joną taip pat domino pilių tyrinėjimas, muziejai, seniųjų paieškos. Juk jeigu ne jis, mes galbūt jau nebeturėtume Gedimino pilies. Kai Vilniuje buvo tiesiama kanalizacija, vienas keistai mąstantis inžinierius pasiūlė vietoj Gedimino bokšto pastatyti vandens bokštą. Basanavičius, sužinojęs apie tokius miesto valdžios planus, vos nuo kėdės nenuvirto. Laimė, po ilgų kalbų jam pavyko įtikinti inžinierių nedaryti tokios klaidos (Ibid., 43).

Knygelės gali būti lengvai perskaitomos vienu ypu, tai garantuoja jų patrauklumą, prieinamumą. Pravartu atkreipti dėmesį į tai, kad leidyklos, inicijuodamos ar palaikydamos tokių leidinių serijų idėją, yra kultūros kūrėjos, pasitarnauja jaunajai kartai ir visai visuomenei.

2009 m. išleista skambiai pavadinta trilogija *Lietuviški žvangučiai*. Tai „skaitiniai viso pasaulio lietuvių mažų vaikų tėvams, močiutėms ir seneliams“, sudaryta Prano Tupiko, Kovo 11-osios akto signataro. Leidinys skiriamas Lietuvos tūkstantmečiui ir Sąjūdžio 20-mečiui. Pats sudarytojas rašo apie istorinių asmenybių svarbą jo gyvenime: „Į širdį jau gimnazijos suole giliai įstrigo Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko, Maironio, Vaižganto, Vinco Mykolaičio-Putino ir kitų mūsų kūrėjų vardai, didingas Dariaus ir Girėno žygis „vardan tos Lietuvos...“ (T u p i k a s 2009, 10). Daugiausia dėmesio autorius skyrė grožiniams tekstams apie žymius Lietuvos žmones, jų trilogijoje publikuojama daugiausia, o negrožinių pavyzdžių – mažai. Pirmame tome pateikiama Lietuvos valdovų chronologinė lentelė (p. 21), trumpai pristatomas Martynas Mažvydas (p. 32), Lietuvos didysis kunigaikštis Jaunutis (Alvydo Nikžentaičio tekstas) (p. 168). Antrajame *Lietuvos žvangučių* tome pateikiami jau minėti Šatrijos Raganos pasakojimai „Živilė“, „Lietuvė didvyris“, „Gražina, narsioji kunigaikštienė“ (p. 81–95). Be to, čia publikuojamas Dariaus ir Girėno testamentas (p. 103–104). Pats sudarytojas parašė biografinį tekstą „Ketvirtasis Lietuvos prezidentas“ (apie Joną Žemaitį-Vytautą). Autorius netiesiogiai kreipiasi ir į dabartinę Lietuvos prezidentę Dalią Grybauskaitę, išreikšdamas viltį: „Tikiu, kad jai bus brangi mūsų istorija, mūsų literatūra, o lietuviškieji žvangučiai ją lydės labai sunkiame kelyje į Lietuvos gerovę“ (Ibid., 108–109). Sumanytajai trilogijai trūksta vientisumo, aiškesnių kūrinių atrankos kriterijų, bet tai įdomi ir brangintina iniciatyva. Šiame kontekste akcentuotina tai, kad perkopusi į XXI a. lietuvių vaikų literatūra neturi žymių Lietuvos žmonių biografijų antologijos, knygų serijos ar modernios visapusės tokio pobūdžio enciklopedijos, nors ir negrožinės prozos nueitas kelias yra ilgas.

Išvados

Negrožinė proza – reikšminga lietuvių vaikų literatūros dalis, kur svarbią vietą užima tekstai, nušviečiantys Lietuvos ir užsienio istorinių, kultūros asmenybių gyvenimą. Ištakomis laikytini Motiejaus Valančiaus hagiografiniai tekstai, aprašantys šventųjų gyvenimus. Kitas svarbus pažintinės literatūros šaltinis – pozityvistiniai rašytojų išipareigojimai (Petras Vileišis, Šatrijos Ragana). Pranas Mašiotas negrožinius tekstus vaikams tarsi pakelia į kitą lygį: vėliau jų randasi daugiau ir įvairesnių. Kūrinių apie istorines ir kultūros asmenybes raida atskleidžia laiko dvasią, ideologines nuostatas. Aiškai skiriasi sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos adoruojamų asmenybių spektras, kartais ir tas pats asmuo vaizduojamas iškeliant kitus akcentus. Per visą kalbamą laikotarpį daugiausia dėmesio skirta 1) Lietuvos kunigaikščiams, 2) rašytojams. Svarbus serijų apie išžymius žmones vaidmuo: sumaniai telkiant rašančiųjų pajėgas, galutinis rezultatas vertintinas teigiamai. Negrožinėje prozoje dominuoja faktų kalba, dokumentinė medžiaga, tačiau neretai ji vis dėlto susipina su vaizdingesnio žodžio ieškojimais, rašytojo noru kalbėti kuo įtaigiau (Mykolas Sluckis). Daugiausia negrožinės prozos apie išžymius žmones parašyta vidutinio ir vyresnio amžiaus vaikams, jaunimui. Šio pobūdžio tekstai pradinukams – sveikintina dabarties naujovė (Rytis Daukantas). Siekiant informatyvum-

mo ir įdomumo, negrožinė proza neretai iliustruojama nuotraukomis, paveikslais, žemėlapiais ir kt. (serija „Tėviškė“). Šiandien Lietuvoje stinga modernių negrožinių knygų apie įžymius žmones, nėra parašytos ar sudarytos antologijos ar panašaus visuminio leidinio, kuris galėtų sudaryti dabarties vaiko kultūros tezaurą – jo lobyną, vertybių saugyklą. Visi negrožinės prozos tekstai apie įžymius žmones atlieka pavyzdžio (*exemplum*) funkciją. Be autoriteto, pavyzdžio kėlimo neįsivaizduojamas vaiko dorinis ugdymas, jo brendimas.

Šaltiniai

- B i k i n a i t ė 1989 – Teresė Bikinaite, *Antanas Vienažindys*, Kaunas: Šviesa.
- D a u k a n t a s 2009 – Rytis Daukantas, *Simonas Daukantas – vargo pelė*, Vilnius: Tyto alba.
- D a u k a n t a s 2009 – Rytis Daukantas, *Jonas Basanavičius – barzdota varna*, Vilnius: Tyto alba.
- Į ž y m ū s L i e t u v o s ž m o n ė s 1992 – *Įžymūs Lietuvos žmonės: 1992-ųjų metų kalendorius*. Sud. Birutė Petrauskaitė, Vilnius: Žvaigždutė.
- J a s a i t i s 1989 – Juozas Jasaitis, *Petras Cvirka*, Kaunas: Šviesa.
- G u z e v i č i u s 1961 – Aleksandras Guzevičius, „Revoliucijos vėliavnešys“, *Čia užaugau*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- K r i š t o p a i t ė 1961 – Danutė Krištopaitė, „Vasaros prie Verknės“, *Čia užaugau*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- K u d a b a 1989 – Česlovas Kudaba, *Nemune, Nemunėli*, Vilnius: Vyturys.
- L a u r e n č i k a i t ė 1994 – Silva Laurenčikaitė, *Mūsų Basanavičius*, Vilnius: Vyturys.
- L i e t u v i š k i ž v a n g u č i a i 2009 – Lietuviški žvangučiai, t. 1, sud. Pranas Tupikas, Vilnius: Homo liber.
- L i e t u v i š k i ž v a n g u č i a i 2009 – *Lietuviški žvangučiai*, t. 2, sud. Pranas Tupikas, Vilnius: Homo liber.
- M a š i o t a s 1993 – Pranas Mašiotas, *Kai knygas draudė*, Kaunas: Šviesa.
- N i k ž e n t a i t i s 1993 – Alvydas Nikžentaitis, *Pilėnų mįslė*, Vilnius: Vyturys.
- S l u c k i s 1961 – Mykolas Sluckis, „Rūsysis Donelaičio gatvėje“, *Čia užaugau*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Š a t r i j o s R a g a n a 1991 – *Lietuvos senovės istorijos pasakos*, Vilnius: Matrica.
- V a i t i e k ū n i e n ė 1981 – Aldona Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Kaunas: Šviesa.
- V a l a n č i u s 2003 – „Žyvatai šventųjų“, Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- V i l e i š i s 2004 – „Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašyti ir spausti išmoko“. Petras Vileišis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- V i l e i š i s 2004 – „I. Jurgis Stefenonas II. Pas mus ir kitur“. Petras Vileišis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Literatūra

- D a u j o t y t ė 2006 – Viktorija Daujotytė, „Trečiasis Šatrijos Raganos laikas“, Šatrijos Ragana, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Margi raštai.

- K u b i l i u s 1986 – „Tik faktai, ir nieko daugiau...“, Vytautas Kubilius, *Žanrų kaita ir sintezė*, Vilnius: Vaga.
- K u b i l i u s 1990 – „Biografija – reikalingas žanras“, Vytautas Kubilius, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga.
- L a p i n s k i e n ė 2004 – „Didysis Lietuvos kėlėjas“, Petras Vileišis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- P u z a s 1981 – „Su ‘fakto literatūros’ ženklų (keletas pastabų dokumentinės prozos klausimu)“, *Socialistinis realizmas ir šiuolaikiniai meniniai ieškojimai*, Vilnius: Vaga.
- S m i t h 2009 – Vivienne Smith, *Kaip skaitymą padaryti prasmingą*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- U r b a 1995 – „Prano Mašiotų kūrybos palikimas“, *Vaikų literatūros patirtis*, Kaunas: Šviesa.

Džiuljeta Maskuliūnienė

Istorinės ir kultūros asmenybės negrožinėje lietuvių prozoje vaikams

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: lietuvių vaikų literatūra, negrožinė proza, faktas, dokumentas, biografija, paveikslas, portretas, pavyzdys, šviečiamieji didaktiniai tikslai.

Straipsnyje analizuojama XIX–XXI a. negrožinė lietuvių vaikų proza, vaizduojanti istorines ir kultūros asmenybes. Iškeliama svarbi tokių tekstų teorinė problema: faktinio, dokumentinio ir meninio vaizdavimo sampyna. Chronologiškai apžvelgiama negrožinės lietuvių vaikų prozos raida. Jos ištakomis laikytini Motiejaus Valančiaus hagiografiniai tekstai. Tačiau iš esmės populiarinti tam tikrus asmenis pradėta daug vėliau, kai rašyti ėmė pozityvistiškai nusiteikę autoriai (Petras Vileišis, Šatrijos Ragana). Ypatingą vietą šiame kontekste užima Pranas Mašiotas, savo darbais paskatinęs tokių tekstų radimąsi. Akivaizdžiai skiriasi adoruojamų, iškeliamų asmenybių spektras, pavyzdžiui, sovietinėje Lietuvoje (antologija *Čia užaugau*) ir dabartinėje. Taigi nagrinėjamoji literatūra gerai atspindi laiko dvasią, ideologines pervartas. Reikšmingos serijos, skirtos įžymių žmonių populiarinimui („Tėviškė“, „Gyvenimas ir kūryba“). Daugiausia rašyta apie 1) kunigaikščius, 2) rašytojus. Šiuo metu stebima nauja tendencija – orientavimasis į nedidelį vaiką, pradinuką (Rytis Daukantas). Apskritai daugiausia kalbamų knygų parengta orientuojantis į vyresnio mokyklinio amžiaus vaikus. Tekstai apie įžymius savo tautos ir kitų kraštų asmenis – niekuo nepakeičiama vaikų auklėjimo, dorinio ugdymo priemonė. Visi tokie tekstai atlieka pavyzdžio (*exemplum*) funkciją. Vaiko kultūros lobyną turi sudaryti pasakojimai apie žymius, sektingus žmones.

Džiuljeta Maskuliūnienė

Historical and Cultural Personalities in the Lithuanian Non-Fictional Children's Literature

S u m m a r y

Keywords: *Lithuanian children's literature, non-fictional prose, fact, document, biography, picture, portrait, example, educational didactic aims.*

The article analyses Lithuanian non-fictional children's prose of the 19th–21stc. dealing with historical and cultural personalities. An important theoretical problem of such texts is being discussed: it is the interrelation between factual, documentary and artistic rendering. The chronological development of Lithuanian non-fictional children's prose is overviewed. Hagiographic texts of Motiejus Valančius are considered to be the source of such literature. However, the essential popularisation of certain persons started much later when such authors as Petras Vileišis and Šatrijos Ragana, adherents of the philosophy of positivism, started writing. Pranas Mašiotas, whose works stimulated the appearance of such texts, has a particular place in this context. The spectrum of adored personalities in, for instance, Soviet Lithuania (the anthology “*Čia užaugau*”) and nowadays is different. Thus literature under analysis reflects the spirit of the times and ideological barriers well. Sets of books aimed at popularising famous people (“*Tėviškė*”, “*Gyvenimas ir kūryba*”) are important. Most texts are about 1) Lithuanian dukes, 2) writers. A new tendency has been noticed recently, and it is the fact that such literature is geared towards a small child, a primary school student (Rytis Daukantas). On the whole most books under analysis are oriented towards lower high school students. Texts about famous people of the native and other countries are indispensable means of moral education of children. They all perform the archaic function of example (Lat. *exemplum*). The cultural thesaurus of the child has to be composed of the tales about famous people, people to be followed.

D ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38

LT-76352 Šiauliai

[maskuliumiene@hu.su.lt]